

СУТНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛІСТИЦІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ

ЄВДОКИМЕНКО Світлана Вікторівна - кандидат юридичних наук, судовий експерт з економічних досліджень, директор ДП «Харківський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

УДК : 340.69 [343.98 + 343.1] (477)

На основе анализа исследований ученых-юристов установлено, что знания разделяются на общедоступные, которые реализуются через практическую деятельность, и научные, которые являются основой специальных знаний, которые могут быть теоретическими и эмпирическими. Практические и научные знания взаимосвязаны и на современном этапе развития общества их очень сложно разделить. Доказано, что научные знания (специальные знания) всегда направлены на установление объективной истины, выявление закономерностей природы и общества, а также выявления закономерностей формирования и существования такого общественного явления, как преступная деятельность, и именно сегодня они используются участниками уголовного производства при установлении истины.

Ключові слова: *знання, досвід, наукове пізнання, вміння, спеціальні знання, обізнані особи, професійні знання, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми

Людство у процесі свого розвитку постійно накопичує практичні знання. Їхня систематизація та доступність для наступних поколінь можлива за використання мови, письменності, інтуїції, простих винаходів тощо. Із розвитком суспільства та людського інтелекту практичні знання виводяться на рівень наукових знань, які представляють собою більш високий рівень пізнання суспільних процесів і явищ.

Розслідування злочину завжди є складним процесом об'єктивної дійсності тому ви-

користання у кримінальному провадженні наукових, економічних, технічних та інших знань є доведеною необхідністю. У процесі пізнання події злочину, виявлення особи, що його вчинила, вимагають від учасників кримінального провадження використання не тільки спеціальних знань, а також і навичок у конкретних видах діяльності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми

Наукові знання представляють собою систему глибокого пізнання процесів і явищ об'єктів та їх зв'язків, за допомогою якої реалізується переведення розрізнених уявлень і явищ у теоретично систематизовану загальну форму, утримання того, що може бути збережено, передано, як стійка основа для подальшої діяльності людини. Розкриття сутності спеціальних знань у криміналістиці та використання їх у кримінальному судочинстві було у центрі уваги таких вчених, як В.Д. Арсеньєва, О.М. Бандурки, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, Н.І. Клименко, М.В. Костицького, В.К. Лисиченка, В.М. Махова, Б.В. Романюка, І.М. Сороктягіна, В.В. Циркаля, Ю.Т. Шуматова, О.О. Ейсмана та інших. Проте сучасні умови реформування законодавства викликають необхідність повернення до їхнього дослідження. У кримінально-процесуальному законодавстві та юридичній літературі часто використовуються поняття «спеціальні знання», роз'яснення яких, на жаль, відсутні у новому КПК і залишаються дискусійними серед науковців.

Метою статті є характеристика сутності спеціальних знань у криміналістиці та кримінальному провадженні з урахуванням умов реформування чинного законодавства та використання їх учасниками кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

У наукознавстві під знаннями розуміють упорядкований у систему та перевірений історично-суспільною практикою результат процесу пізнання дійсності у свідомості людини у вигляді суджень, уявлень, теорій, понять тощо [2].

Традиційно знання можна поділити на загальнодоступні та наукові. Загальнодоступні знання ґрунтуються на життєвій практиці, індивідуальному досвіді та здоровому глузді людини. У свою чергу, практичні знання, як зазначає Н.І. Клименко, представляють собою багатопрофільну сферу, що формується на основі багатолітнього досвіду буденно-практичної діяльності людей [6]. До таких знань слід віднести знання як побутового так і виробничого характеру, які, у свою чергу, закріплені у чітких правилах і прийомах. Зміст таких знань представляє інформація про засоби трудової діяльності, способи їх використання, а також найефективніша поведінка людини у конкретних життєвих умовах. Слід зауважити, що практичні знання спрямовуються здебільшого на процес пізнання зовнішнього аспекту предметів і явищ, але не їхньої суті.

Усі наукові знання можна поділити на теоретичні і емпіричні, які, у свою чергу, є взаємопов'язаними рівнями наукового пізнання процесів, явищ природи, суспільства та їх зв'язків, що мають певні відмінності, часто досить істотні. Зв'язки на емпіричному рівні відкриваються через аналіз даних конкретних спостережень, експериментів та описів, а на теоретичному рівні через загальний та необхідний характер, розкривають зміст і сутність тих процесів і явищ, що пізнаються [9].

Наукові і практичні знання завжди взаємопов'язані. Практичні знання у процесі розвитку переходять на рівень наукового узагальнення і пізнання, та у процесі історичного розвитку стають науковими. У свою чер-

гу, наукові знання, що представляють собою теоретичне пізнання природи і суспільства, а також законів їхнього розвитку постійно широко впроваджуються у практичну діяльність людини. Відмінність наукових знань від практичних полягає у тому, що вони повно, всебічно, об'єктивно і обґрунтовано характеризують об'єкт пізнання. Розмежування практичних і наукових знань у процесі історичного розвитку постійно змінювалось, але сьогодні, в умовах впровадження цілої низки реформ, досить важко визначити чітку межу між практичними і науковими знаннями.

Коли знання передаються із покоління в покоління, вони відображаються у мові і засвоюються в процесі спілкування людей стихійно, коли вирішуються практичні завдання або відбувається процес навчання. Коли людина навчається, вона повинна опанувати порядок із знаннями також вміння і навички, оскільки теорія без практики є мертвою. Основною метою навчання є отримання освіти, яка буває загальною і спеціальною. Слід відмітити, що отримання загальної освіти не залежить від того, яку спеціальну освіту людина прагне отримати у майбутньому, оскільки загальна освіта повинна бути базою для будь-якої спеціальної освіти людини, тому що зорієнтована на засвоєння наук, набуття вмінь і навичок, які є необхідними для подальшого розвитку особистості. У свою чергу, спеціальна освіта надає людині можливість у результаті відповідної підготовки та набуття досвіду роботи отримати знання, які необхідні для конкретної діяльності у межах спеціальності. Однак, для професійної діяльності людині окрім спеціальних знань, потрібні відповідні навички та вміння.

Навички – це дії, які в результаті повторення тривалим часом переходять в автоматичні, оскільки формуються під час пристосування до умов навколишнього середовища і дають змогу точно, у коротший термін з найменшими витратами виконувати операції у конкретних видах діяльності. За наявності наукових знань та навичок діяльність людини стає продуктивною [5].

Умінням називають елементарний рівень виконання дій, коли відсутній автоматизм і є необхідність контролювати свої дії [4]. Уміння також трактують, як майстер-

ність людини у конкретній діяльності за різних умов відповідно до визначених завдань. Знання і вміння є двома нерозривними і взаємопов'язаними частинами дії. Здобути відповідні знання, вміння і навички людина може через безпосередню практичну свою взаємодію із зовнішнім середовищем та у процесі його пізнання. Тому і досвід людини становлять сукупність отриманих знань, навичок і вмінь. З іншого боку, досвід постає як процес певного практичного впливу людини на оточуючий світ.

Усі суспільні, природничі, математичні, технічні та інші знання складають систему наукових знань. На думку вчених криміналістів, таких як М.В. Костицький, І.М. Сорокотягін, Н.І. Клименко кожна із наведених груп знань, у свою чергу, можна поділити на теоретичні, або фундаментальні, та спеціальні, або прикладні, але поряд із тим, що вони є елементами цілісної системи знань для своїх підсистем знань (науки, техніки, економіки, соціології тощо), становлять систему [6, 7, 10].

У сучасній науці розрізняють терміни «знання» та «пізнання». У сучасній гносеології пізнання трактується як процес отримання людиною нових знань та відкриття для себе невідомого раніше. В.Д. Арсен'єв та Ю.Т. Шуматов трактують знання як систему відомостей з будь-якої діяльності, а пізнання як процес опанування цих знань у конкретній сфері пізнання людини, яка пізніше уточнюється, при цьому визначається пізнання не як процес отримання спеціальних знань, а як результат такого процесу [1, 14].

У ст. 242 КПК прописано, що «експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання». Вчені-юристи по-різному визначали поняття «спеціальні знання». Зупинимось на деяких із них.

В.В. Циркаль зазначає, що спеціальні знання – це загальновідомі у судочинстві науково-технічні та практичні знання, набуті як результат професійного навчання або роботи у визначеній спеціальності особою, що залучається як спеціаліст або експерт [13]. Слід відмітити, що це визначення відображає

процесуальний характер поняття та його структуру і місце.

У свою чергу, Сорокотягін І.Н. визначає спеціальні знання як сукупність сучасних знань у певній галузі науки і техніки. Вони отримані в результаті спеціальної підготовки або набуття професійного досвіду та використовуються з метою розслідування злочинів, організації оперативно-розшукових заходів, виконання експертних і судових досліджень. Спеціальні знання охоплюють також навички й уміння [11].

У своїх наукових дослідженнях В.В. Махов доходить до висновку, що спеціальні знання використовуються лише обізнаними особами, тобто особами, які ними володіють і визначає спеціальні знання як такі, що розроблені наукою та втілені у практичну професійну діяльність осіб, які володіють ними, зазвичай, при отриманні вищої спеціальної освіти [8]. У цілому практично всі юристи-науковці зазначають, що безпосереднє застосування спеціальних знань усіма учасниками кримінального провадження є однією з найважливіших форм використання спеціальних знань на досудовому слідстві та інших етапах кримінального провадження.

На нашу думку, кожне із наведених визначень по-різному відображає суттєві ознаки поняття «спеціальні знання», але вважаємо, що найповніше це поняття визначає Р.С. Белкін: «Спеціальні знання – професійні знання й уміння в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, необхідні для вирішення питань, які виникають при розслідуванні та розгляді в суді конкретних справ. У кримінальному і цивільному процесі особи, що володіють спеціальними знаннями, залучаються як спеціалісти чи експерти» [2].

Наведені визначення доводять, що до спеціальних знань не відносяться знання буденні та загальножиттєві, оскільки цілі для буденних та наукових знань є різними. Буденні знання спрямовані на встановлення та опис фактів без розкриття їхньої сутності і не завжди відповідають науковим уявленням про конкретні предмети і тому іноді бувають неправильними. Використовувати такі знання для розслідування злочинів не можна. У свою чергу, наукові знання завжди спрямовуються на встановлення об'єктивної іс-

тини, виявлення закономірностей природи та суспільства, а також виявлення закономірностей формування та існування такого соціального явища, як злочинна діяльність, і саме вони мають використовуватись на всіх етапах кримінального провадження.

Не можна відносити до «спеціальних знань» також знання в галузі права, якими має володіти особа, що провадить слідство і використовує їх у процесі кримінально-правової оцінки фактичних обставин справи і вирішення питань кримінально-правового характеру, тому що вирішення правових питань є компетенцією органів досудового слідства, прокуратури, суду, на що вказує і ст. 242 КПК [12].

При розгляді питання щодо належності знань у галузі криміналістики до спеціальних, з урахуванням того, що вони використовуються слідчими, оперативними працівниками тощо науковці мають різні твердження.

На думку Гончаренка В.І., криміналістика належить до спеціальних юридичних наук, а криміналістичні знання є системою взаємопов'язаних юридичних і природно-технічних наукових знань. Саме сукупність природно-технічних наукових знань називають техніко-криміналістичними знаннями в процесуально-правовому сенсі [3]. До спеціальних слід віднести і ті знання, які відносяться до виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів і знання стосовно предмета конкретних галузей криміналістичних експертиз: трасологічних, балістичних, дактилоскопічних, економічних тощо.

Професійними знаннями слідчого прийнято вважати знання у галузі криміналістики, що є слушним стосовно правової природи як криміналістичної так і слідчої практики, яка спрямована сприяти своїми засобами і методами розкриттю та розслідуванню злочинів. При цьому не можна вимагати від слідчого глибоких знань у всіх галузях криміналістичної техніки та судової експертизи. Саме такі «спеціальні знання» найчастіше використовують спеціалісти, експерти та інші обізнані особи, які беруть участь у розкритті і розслідуванні злочинів.

Махов В.М. стверджує, що самостійно без допомоги спеціаліста, використанням слідчим своїх криміналістичних знань має місце,

якщо:

- він упевнено володіє знаннями без ризику пошкодити сліди злочину;
- це не пов'язано з зайвим відволіканням слідчого від виконання своїх функцій, де його не можна замінити [8].

Мета використання спеціальних знань у кримінально-процесуальному значенні є важливою рисою спеціальних знань, оскільки вони використовуються для доказування у встановленому законом порядку і для не процесуального використання у процесі дізнання.

Іншою метою їх використання у процесі розкриття, розслідування та запобігання злочину, коли спеціальні знання сприяють не тільки збиранню доказової та орієнтаційної інформації, але і використовуються у розробці тактичних і технічних підходів та методів процесу збирання. Використовувати спеціальні знання у такому напрямі будуть не тільки обізнані особи, до яких слід віднести експертів і спеціалістів, але і ті особи, що проводять слідство, здійснюють оперативно-розшукову роботу, тільки результати їх використання завжди матимуть різне процесуальне значення.

Процес доказування у кримінальному провадженні представляє собою підтвердження відповідними документами достовірного та адекватного відтворення і відображення дійсних обставин події злочину. Сам процес пізнання істини події злочину у кримінальному провадженні представляє собою складний процес, коли досліджуються поряд із матеріальними об'єктами соціальні аспекти поведінки та мислення людини у взаємодії із іншими об'єктами. Тому для повного і всебічного розслідування події злочину, а саме його пізнання, всі учасники кримінального провадження мають глибоко володіти всією сукупністю знань, у тому числі спеціальних, і професійним досвідом.

Як і будь-яка інша діяльність, досудове слідство для ефективної реалізації потребує розробки обґрунтованих, цільових форм і планів, яке, у свою чергу, вимагає використання конкретних спеціальних знань, які і є предметом даного дослідження. У юриспруденції доказування завжди пов'язано із використанням доказів для встановлення істини

обставин злочину. У такому значенні воно тотожне і рівнозначне поняттю дослідження і поєднує збір, перевірку, аналіз та оцінку доказів і встановлення за їх допомогою усіх фактів і обставин, які мають значення для встановлення істини [5].

Дослідження поряд із доказуванням є складовими частинами процесу пізнання, а загальногносеологічна характеристика наукового пізнання відповідає і поняттю дослідження. Робота дослідника спрямовується не тільки на пізнання зовнішніх характеристик об'єкта, що спонукала його до цього процесу, але і до пошуку шляхів її вирішення. Тому будь-який дослідник визначає і намічає шляхи вирішення проблеми на тих знаннях, що має. Так, на основі своїх професійних знань слідчий пізнає проблему із отриманої первинної інформації або, оглядаючи місце події, лише потім визначає шляхи її вирішення. У випадку, коли знань для цього не вистачає, слідчий має залучити до процесу дослідження фахівців із необхідними спеціальними знаннями конкретної галузі.

Саме тому глибоке дослідження супроводжують не тільки знання про об'єкт, але і ті, що дозволяють правильно визначити як проблему взагалі, так і шляхи і методи її вирішення. Нові знання для вирішення проблеми у кримінальному провадженні здобуваються фактично у процесі дослідження і мають значення фактів. Усі факти у кримінальному провадженні, як і у будь-якому науковому дослідженні, представляють собою певну форму достовірних знань. Поряд із цим слід зауважити, що наукові знання про об'єкт пізнання повинні бути доведені і аргументовані. Саме це доводить одну із ознак спорідненості дослідження у кримінальному провадженні із дослідженнями в інших галузях науки.

Науковці зауважують, що найважливішим критерієм допустимості використання у слідчій та судовій практиці наукових знань, засобів і методів являється процесуальний аспект, який забезпечить подальше вдосконалення та посилення процесуальних гарантій [5]. Очевидною є необхідність впровадження у кримінальне провадження науково-технічного прогресу, при цьому слід обережно брати на озброєння тільки ті методики і засоби,

які є апробованими і гарантують отримання достовірних результатів. При аналізі проблем впливу науково-технічного прогресу на кримінально-процесуальне право і діяльність, що ним регламентується, слід виділити як завдання – нейтралізацію негативних наслідків впровадження і використання таких досліджень, а також запобігання підвищення ефективності кримінального процесу на шкоду інтересам встановлення істини та виявлення достовірних фактів.

Безсумнівним є факт, що спеціальні знання є одним із компонентів сукупності організаційних, процесуальних, тактичних, технічних та інших заходів, що використовують суб'єкти кримінального провадження. Це підсилюється також і тим, що не тільки їхній зміст, але і форма мають відповідати завданням і цілям кримінального судочинства [5].

Висновки

Таким чином, для повного і всебічного розслідування події злочину, а саме його пізнання, всі учасники кримінального провадження мають глибоко володіти всією сукупністю знань, у тому числі спеціальних, і професійним досвідом. Наукові знання (спеціальні) завжди спрямовуються на встановлення об'єктивної істини, виявлення закономірностей природи та суспільства, а також виявлення закономірностей формування та існування такого соціального явища, як злочинна діяльність, і саме вони мають використовуватись на всіх етапах кримінального провадження. У результаті проведеного дослідження можна визначити, що основним завданням розвитку науки сьогодні необхідно вважати такий стан, за якого вся сукупність засобів та методів кримінального провадження разом із теорією кримінального процесу могли б створити єдиний правовий механізм, здатний забезпечувати ефективне виконання завдань кримінального провадження.

Література

1. Арсеньев В.Д. Понятие научно-технических средств расследования и некоторые процессуально-этические вопросы их использования при производстве по уголовным делам / В.Д. Арсеньев // Доказывание по уголовным делам. – Красноярск, 1986. – С. 59–63.

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу досліджень вчених-юристів визначено, що знання поділяються на загальнодоступні, які реалізуються через практичну діяльність, і наукові, які є основою спеціальних знань, що можуть бути теоретичними та емпіричними. Практичні і наукові знання взаємопов'язані і на сучасному етапі розвитку суспільства їх дуже важко розділити. Доведено, що наукові знання (спеціальні знання) завжди спрямовуються на встановлення об'єктивної істини, виявлення закономірностей природи та суспільства, а також виявлення закономірностей формування та існування такого соціального явища, як злочинна діяльність, і саме вони сьогодні використовуються учасниками кримінального провадження при встановленні істини.

SUMMARY

Based on the analysis of the research conducted by scholars in the law science it is determined that knowledge is divided into public, implemented through practical activities; and scientific, which are the bases of expertise, which can be theoretical and empirical. The practical and scientific knowledge are interrelated and at the modern stage of the society's development it is very difficult to separate them. It is proved that scientific knowledge (expertise) is always directed at establishing objective truth, revealing the regularity of nature and society, as well as detection of patterns of formation and existence of such a social phenomenon as criminal activity, and they are used by the participants of criminal proceedings in establishing the truth.

For a complete and thorough investigation of a crime, namely its cognition, all participants in the criminal proceedings should have deep knowledge, including special and professional experience. Scientific knowledge (special) is always directed at establishing objective truth, revealing the regularity of nature and society, as well as detection of patterns of formation and existence of such a social phenomenon as criminal activity, and they should be used at all stages of criminal proceedings. As a result of the conducted study we can determine that the main task of science nowadays should be considered such a situation, when the totality of means and methods of criminal proceedings with the theory of criminal procedure would create a single legal mechanism, which is able to ensure the effective implementation of the tasks of criminal proceedings.

2. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – 2-е изд., доп. / Р.С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.

3. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. – К. : Вища школа, 1984. – 150 с.

4. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособ. / Г.И. Грамович. – Мн. : МВШ МВД, 1987. – 47с.

5. Євдокіменко С.В. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми і засоби протидії злочинній діяльності : монографія / С.В. Євдокіменко, Я.В. Кузьмічов, В.В. Семенов, С.В. Хільченко. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 352 с.

6. Клименко Н.И. Криминалистика как наука. / Н.И. Клименко. – К. : Правник, 1997. – 134 с.

7. Костицький В.М. Використання спеціальних психологічних знань у радянському кримінальному процесі / В.М. Костицький. – К. : НМКВО, 1990. – 96 с.

8. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В.Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – 295 с.

9. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. – К. : НАВСУ, 2002. – 196 с.

10. Сорокотягин И.Н. Системно-структурная характеристика специальных познаний и их формы использования в борьбе с преступностью / И.Н. Сорокотягин // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск, 1983. С. 4–9.

11. Сорокотягин И.Н. Использование специальных познаний при расследовании преступлений : учеб. пособ. / И.Н. Сорокотягин, Ф.В. Глазырин. – Свердловск : УрГУ, 1978. – 79 с.

12. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К. : А.С.К., 2000. – 1051с.

13. Циркаль В.В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов : автореф. дис...канд. юрид. наук / В.В. Циркаль. – К. : КГУ, 1984. – 25 с.

14. Шуматов Ю.Т. Использование специальных познаний на предварительном следствии : автореф. дис. канд. юрид. наук / Ю.Т. Шуматов. – М., 1996. – 21 с.